

TURKMEN EDEBİYATINDA CEDİTÇİLİK DÖNEMİ HAKKINDA BAZI TESBİTLER VE YENİ MALÛMATLAR

Prof. Dr. Muratgeldi SÖYEGOV

Uluslararası Türkmen - Türk Üniversitesi Öğretim Görevlisi

Tercüme: Yusuf AKGÜL

Türkmen Devlet Üniversitesi Araştırma Görevlisi

ÖZET

Asırlardan beri bugünkü Türkmenistan coğrafyasında boylar ve uruğlar halinde yaşayan Türkmen Türkleri, bu tarihi süreç içerisinde, Klasik Edebiyat ile Sovyet Edebiyatı devirleri arasında, dünyadaki gelişmelere ve yenilik hareketlerine paralel olarak "Cedit Edebiyatı" adı verilen bir edebiyat meydana getirmişlerdir.

XIX. asrın sonlarından XX. asrın 30'lu yıllarına kadar süren, ancak o günkü şartlar itibari ile pek gündeme getirilmeyen bu edebi dönemde, ilk başta Annakılıç Muhtaci ve Molladurdu olmak üzere, Abdülhakim Kulmuhammedov, Berdi Kerbabayev, Alishbey Aliyev, Muhammedkulu Atabayev, Gümüşali Börüyev, Muhammet Geldiyev, Allahkulu Karahanov, Abdullah Gelenov, Orazmehmet Vefayev... gibi aydınlar, tamamen biçimleşen bir görüş ve hareket olarak gördükleri Kırmızı İsmail Gasprali'nin çalışmalarından ve eserlerinden etkilendiler. Ceditçilik (Usül-i Cedit) hareketi ilk olarak Türkmen halkının eğitimini çağdaş şartlara uygun hale getirmek ve Avrupa'da görülen bilimsel sahadaki kazanımların neticelerini uygulamak şeklinde kendini göstermiştir.

1917 Bolşevik İhtilali ve Lenin'in tahahütlerini ülkeleri için bir umut olarak gören Türkmen aydınları, gerek ihtilal aşamasında ve gerekse ihtilalle birlikte ortaya çıkan gelişmeleri desteklemişler; böylece Rus Çarlarının on yıllar süren zulümlerinden kurtulacaklarını, müstakil bir Türkmen (veya Türkistan) devleti kuracaklarını ve bu kapsamda yenilikçi görüşlerini uygulayabileceklerini sanmışlardır. Uyuşturucu düşkünlüğü, kadınların toplumdaki durumlarının iyileştirilmesi, başlık parası... gibi toplumsal meselelere ve I. Dünya Savaşı gibi günlük olaylara da el atan Ceditçiler, Türkmenistan'ın sosyal durumunu değiştirmek için eğitimi ve milli medeniyeti modernleştirmenin gerekli

olduğunu savundular. Bu çerçevede Türkmen Latin alfabesini kabul ettiren ve usül-i cedit mekteplerinde bizzat dersler veren aydınlar, Türkmen halkının tarihini araştırmak suretiyle de ilk ilmi tarih anlayışının temellerini atarak gelecek nesillere örnek oldular. Türkmen Tarihi ve Türkmen Kültürü konusunda olduğu kadar Türkmen Dili ve Edebiyatı konusunda da önemli çalışmalar yapan ve Klasik Edebiyatın geleneklerine de saygı duyarak pek çok yenilikçi Türkmen Edebiyatına kazandıran Ceditçiler (yenilikçiler), bu çalışmalarını siyasi rejimin onaylamamasına rağmen, önemli başarılar elde ettiler. 1924 yılında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu, ancak o bağımsız bir devlet değildi. Yenilikçi aydınlar, çağın Türkmen boylarını birleştiren gerçekten bağımsız bir devlet kurmak istemişlerdi. Yine de Türkmenistan Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması, Ceditçilerde büyük etki yarattı. 1930'lu yılların başına kadar canla başla çalıştılar. Mevcut rejim içinde, rejimin yapısına karşı görüşlerini beyan etmekten geri kalmadılar.

Bütün Sovyetler Komünist Partisi'nin emriyle teşkil edilen bir komisyon, Türkmenistan'daki gelişmeleri soruşturmak üzere harekete geçti. Bu soruşturma neticesinde AKulmuhammedov ve O. Vefayev halk düşmanı" olarak ilan edildi. 1930'lu yılların başından başlamak üzere sıkı bir takibe uğrayan Türkmen aydınları tek tek yakalandı, hapse atıldı; tek tek öldürüldü. AKulmuhammedov, A.Vepayev, M.Geldiyev, K.AH Börüyev, A. Karahanov, G.Sehedov... gibi yenilikçi aydınlar öldürülenlerden bazılarıdır.

1934 yılında düzenlenen Türkmenistan Sovyet Yazarlarının Birinci Kurultay'ında, Türkmen Edebiyatı'nda Sovyet egemenliğinin asıl unsur olduğu kabul edildi.

Anahtar Kelimeler:

Türkmenistan Cedit Edebiyatı, Edebiyatta Millileşme, Tenkidi Realizm, Halka ve Tarihe Yönelme, Bağımsız Devlet Arayışları

Türkmen Edebiyatı'nın Ceditçilik Devri, kronoloji bakımından "Klâsik Devir" ile "Sovyet Devri" arasında yer alır. Bu akım, XIX. asrın sonlarında başlayıp XX. asrın 30'lu yıllarının başlarına kadar devam etmiştir. Bu kısa devirde yazılan eserler sadece ele aldıkları temaları, fikir ve içerikleri bakımından değil, üslup açısından da kendisinden önceki Klâsik Edebiyat'tan ve sonraki Sovyet Edebiyatı'ndan bir hayli farklılaşmıştır. Klâsik edebiyatın en 'son temsilcisi Annagılıç Meteci (Annakılıç Muhtaci, [1822-1884]) oldu. Meteci'nin oğlu, "Nazimi" mahlasını kullanan Molla-durdu'nun eserlerinde ise, Ceditçilik Devri'nin meseleleri ve özellikleri ifadesini bulmuştur.

Sovyetler Birliği devrinde Ceditçilere ve umumi olarak Ceditçiliğe olumsuz bakıldığı için, Türkmen Edebiyatı'nın tarihi incelenirken, Ceditçilik Devri, edebiyatın gelişme çizgisinde ayrı bir dönem şeklinde ele alınmadı. 1917 Ekim Devrimi'ne kadar olan dönem, Klasik Edebiyat'ın gerileme devri olarak görülürken, 1917 yılından asrın 30.uncu yıllarına kadar ortaya konan edebi eserler ise Sovyet Edebiyatı'nın taleplerine cevap vermeyen eserler olarak değerlendirildi.

Bu değerlendirme doğru değildir. Çünkü 1917 Ekim Devrimi Türkmen Edebiyatı'nı bölememiş, gelişme ve ilerleme yolunu değiştirememiştir. Türkmenistan'da Sovyet Edebiyatı'nın ortaya çıkması, komünizm ideolojisinin aydınların yüreğini ve beynini tamamen ele geçirmesi için en azından 10-15 yıla ihtiyaç vardı. Bu açıdan Sovyet Edebiyatı'na ait eserler de Ceditçilik döneminde üretilmeye başlandı. Bunun tersine, tarihte Sovyet devri başladıktan sonra yazılan eserlerin de hepsi Sovyet Edebiyatı'nın eserleri değil, bunların pek çoğu Cedit Edebiyatı'na ait eserlerdir.

Meselâ: Berdi Karbabayev'in 1928'de *Türkmen Medeniyeti* dergisinde yayınlanan "Garşa Guda" povestini, 1917 yılından 11 yıl sonra yazılmasına rağmen, Cedit Edebiyatı'nın eseri olarak kabul etmek mümkündür.

Edebî eser yazma metodu Türkmen Klasik Edebiyatı'nda romantizm, Sovyet Edebiyatı'nda "sosyalistik realizm" iken, Cedit Edebiyatı'nda tenkidi realizm idi. Ceditçilik devrinde, Klasik Edebiyat'ta kullanılmamış yeni ölçüde şiirler, dram, realistik nesir, ilmi - romantik nesir gibi edebi türler ve tarzlar ortaya çıktı.

Ceditçilik hareketi, Kazan Tatarları'nın

arasında XIX. asrın başlarından beri bilinmekte idi ise de, tamamen biçimleşen bir görüş ve hareket olarak Kırmırlı Gaspıralı İsmail Bey'in (1851-1914) çalışmalarında ve eserlerinde olgunlaşmıştır. Ceditçilik hareketi ilk olarak Türk halklarının eğitimini çağdaş şartlara uygun hale getirmek yani modernleştirmek, Avrupa'da bilim, eğitim ve medeniyet sahalarında kazanılan neticeleri kabul ederek uygulamak şeklinde kendisini gösterdi. Gaspıralı İsmail'in ileri sürdüğü ilkelere uyularak pek çok ülkede, bu kapsamda da Türkmenistan'da "Yeni Usül" (Usül-i Cedit) mektepleri açıldı.(Söyegov, 1995; Devlet, 1998; Kanlıdere, 1997). Medreselerde (meselâ, Başkırđistan'ın başkenti Ufa'daki Galiye Medresesi) matematik, fizik, kimya, coğrafya, tabiat bilimleri gibi fen dersleri okutulmaya başlandı (Söyegov, 1994). Ceditçilik, Gasprah İsmail beyin doğduğu, yaşadığı ve çalıştığı yer olan Kırmırlı'dan başka da, Tataristan, Başkırđistan, Özbekistan, Azerbaycan, Türkiye, Buhara Emirliği, Hive Hanlığı'nda geniş bir tesire sahip oldu. Devam edip gelen toplumsal yapıyı değiştirmek için siyasi ve iktisadi talepler ileri süren Genç Türkler, Genç Buharalılar ve Genç Hiveliler hareketleri, Ceditçiliğin ilkleri çerçevesinde ortaya çıktı. (Akyol, 1990).

Türkmenistan'da Ceditçilik hareketini ortaya atanlar, genellikle ülke dışında başka memleketlerde okullarını bitirip gelen kişilerdir. XX.asrın 30'lu yıllarına kadar Türkmenistan'da eğitimin, edebiyatın, medeniyetin başında duranlardan Alışbeg Aliyev (1883-1933) Bakü'deki öğretmenlik seminerinde; Muhammedkulu Atabayev (1885-1916), Gümüşali Börüyev (1896-1942) Taşkent'deki öğretmenlik seminerinde; Muhammed Geldiyev (1889-1931), Allahkulu Karahanov (1892-1938) Buhara medresesinde ve Ufa'daki Galiye Medresesi'nde; Abdullah Gelenov (? - ?), Berdi Kerbabayer (1894-1974) Buhara Medresesi'nde ve Sant-Petersburg Üniversitesi'nde; Orazmehmet Vefayev (1883-1937) Buhara Medresesi'nde ve İstanbul Üniversitesi'nde; Abdülhakim Kulmuhammedov (1885-1931) ise Buhara Medresesi'nde, İstanbul ve Sankt Petersburg Üniversitelerinde okuyup tahsil görmüştür. Bu Türkmen aydınlarının tesiri ile Moladurdu Annagdıçoğlu (Nazimi, 1860-1922), Muhammedkılıç Biçare (1885-1922), Allahberdi Hocaniyazoğlu, Mollamurt (1885-1930), Karaca

Burunov (1898-1965)... gibi yerli mektep-medreselerde tahsil gören yazarlar ve ayrıca Süphanberdi Övezberdioğlu Körmolla (1876-1934), Durdu Kılıç (1886-1950)... gibi okumayazma bilmeyen halk şairleri de eserlerinde Ceditçilik Hareketi'ne özgü görüşleri anlatmışlardır.

Ceditçiliğin Türkmenistan'da toplumculuk fikrinin yeni bir akımı olarak yaygınlaşmasında, Gaspıralı İsmail'in Kırım'da yayınladığı "Tercüman" gazetesinin büyük rolü olmuştur. Tanınmış Türkmen dil alimi Muhammed Geldiyev'in Türkmenistan gazetesinde yayınlanan bir makalesinde; "Türk çocuklarına fikir ve düşünce veren büyük üstadımız Gaspırskiy" diyerek onun adını minnettarlık ile tutması sebepsiz değildi (Geldiyev, 1926).

Yenilikçi Türkmen yazarları Türkmen halkının tarihi ilerleme açısından diğer milletlerden geride kaldığını ilk olarak gündeme getirdiler ve ileri gitmenin yolunu aradılar. Bu konuda Muhammedkulu Atabayev, Aşgabat'ta 1914 - 1917 yılları arasında Türkmen ve Fars dillerinde neşir edilen *Zakaspiyskaya Tuzemnaya* adlı gazetede çok sayıda siyasi makale ve şiir ile görüşlerini duyurdu. Hatta O, bir makalesine «*Tüm İşlerde Türkmenler Başka Milletlerden Geridir*» şeklinde ad koymuştur (Atabayev, 1915^a). Türkmen toplumunun ziraat, ulaşım ve diğer sahalarda geri kalmış olduğu, Durdu Kılıç'ın 1910'lu yıllarda açık şekilde ortaya koyduğu "Cıkır", "Eşekli", "Çatma" gibi şiirlerinde beyan edildi. Berdi Kerbabayev'in "Taze Tama Yol Çekçek (1926); Molla Murt'un "Yaraşmaz", "Telpekten" (1929) şiirleri de bu konuyu işliyor. Molla Murt'un "Menli Han" şiirinde (1910); "Emir ve Zelli Destanı"nda (1915); Kör Molla'nın "Dana Kavgası" şiirinde ve buna benzer eserlerde Çarlık Hükümeti'nin yerli görevli ve kuklalarının ahlaksızlığı, rüşvetçiliği milletin geri kalmasının bir sebebi olarak gösterildi. Sovyetler Türkmenistan'da idareyi ele aldıktan sonra bir takım görevleri ele geçiren şahısların yaptığı kötülük ve ihanetleri ortaya koymak, bunları keskince tenkit etmek Berdi Kerbabayev'in ve Garaca Burunov'un 1920'li yıllarda yazdıkları şiirlerin de en belirgin özelliğiydi. Onlar gazete ve dergilerde yayınlanan bu tür yazılarına imza atamaya korkup, çeşitli lakaplar kullandılar, mecazi manalar içeren edebi usüllerden faydalandılar (Şamıradov, 1971a). Bu

şiirlerin çoğu hiciv eserlerdi.

Ceditçi yazarlar, o zamanlar Türkmenler arasında yaygın en kötü sosyal hastalık olan "uyuşturucu"ya karşı mücadele meselesini edebiyatın gündemine taşıdılar. Kör Molla'nın "Neşekes", Molla Murt'un "Neşani" (1914), Berdi Kerbabayev'in "Tiryekkeşin Öküncü" (1924) adlı şiirlerinde, Garaca Burunov'un "Tiryekkeş" adlı mazlum eserinde (1927) bu hastalığın ağına düşen insanların trajik durumları "tip"leştirildi.

Türkmen Cedit Edebiyatı'nda en fazla işlenen temaların biri de "kadın meselesi" dir. Klasik şairlerden farklı olarak bu devirde yazarlar, kadınların cemiyetteki durumlarını iyileştirmek, onların hak ve hukuklarını korumak şeklinde görüşler ileri sürdüler. Bu konuyu işleyen ilk eserlerden Muhammedkulu Atabayev'in "İnsan Ticareti Türkmenler Arasında", "Türkmen Ayallarının Zihni", "Çok Evlilerin Bahtı Var mı" gibi 1915 yılında yayınlanan siyasi makalelerini göstermek mümkündür (Atabayev, 1915b)

1920'li yıllarda gazete ve dergilerde bu konuda pek çok şiirler yayınlandı. Bunların çoğunun mana ve içeriği, Molla Murt'un "Nasihah" adlı şiirinin şu aşğıdaki iki dizesinde ifade edilmiştir diyebiliriz:

*Taze yolda senden galmaz ayalın
Köne yol cebrinden ağardı yalın*

Ceditçilik Devri'nde kadın konulu büyük hacimli eserler ortaya çıktı. Berdi Kerbabayev'in 1927-1929 yıllarında yazdığı "Gızlar Dünyası" (752 satır), "Yaz Mövsümünde Bir Gözel" (876 satır), "Adatın Kurbanı" (584 satır) adlı şiirleri (povest), yazıldığı vakitten başlayarak günümüze kadar edebiyatçılar arasında büyük tartışmalara yol açtı. Çünkü yazarı "sosyalistik realizm" in "sınıf mücadelesi" ilkesine uygun hareket etmemiştir diyerek, bu eserleri "sosyalizm" açısından değerlendirmek istemişlerdir. Ancak bu eserleri Ceditçilik Devrinin ürünleri olarak kabul edersek, bu tartışmaya son noktayı koymuş oluruz.

Türkmen halkının sosyal hayatıyla ilgili eserlerden başka, Cedit yazarları, günün dünya olaylarına da temas ettiler. Özellikle I. Dünya Savaşı hakkında şiirler, makaleler "Zakaspiyskaya Tuzemnaya" gazetesinin sayfalarında yer alıyordu. Bu konuda Muhammedkılıç Biçare'nin de eserleri vardır:

*Germaniye adlı bir kafir çıkıp,
Cahanı bir - birine çatdı, yaranlar...
Uruş keseli düşdü ilden illere,
Bu zamanı niçik zamana boldı?*

*Bir - birine ağız ala bolandır,
Anglialar Türküstana (Türkiye'ye - M.S.) gelendir,
Arasında ulug dava salandır,
Yetişer günlerin geldi, Hudayıml*

Günün dünya olaylarına seslenmek, 1920'li yıllarda da devam etti. Ancak bu konunun Türkmen Edebiyatında yüze çıkmasının Sovyet dönemi ile ilgisi azdır. Çünkü bu konu olarak Cedit Edebiyatında işlenen konulardandır.

Ceditçiler eserlerinde Türkmenistan'ın sosyal durumunu değiştirmek için ilk önce halka okuma - yazma öğretmenin, bilim ve eğitim vermenin, milli medeniyeti modernleştirmenin gerekli olduğunu ortaya koydular. Ve bu amaçlarının gerçekleştirilmesinde Türkmenistan'daki ilk sürekli yayımlara büyük önem verdiler. (Atabayev, 1914). Molladurdu Nazımî'nin 1919 yılında Bolşeviklere karşı olan Dan Yıldızı gazetesinin yayın hayatına başlamasını kutlamak amacıyla yazdığı şiirinden bir dörtlük örnek verelim:

*Usbu taze gazete "Dan Yıldızı" adın dakıp,
Yatmagıl gafil bilen, oyan bu yıldızga bakıp,
Bal kimin lezzet berer, magnısına düssen okıp,
Günbe -günden temizlenip rövsenlener Dan Yıldızı*

Molladurdu Nazımî, Zakaspiyskaya Tuzemnaya gazetesinin 27 Kasım 1915'de çıkan sayısında yayınlanan "Okuv" adlı şiirinde de şöyle sesleniyor:

*İmini uakşı bilen akmak yetişgey akıla
Okumaknı bilmeyen galar ulug dert - i bela
Ömriüni ötgermegey nadanlık ile müftela
Ol cahillik derdine şifalı dermandır okuv.*

Muhammedkulu Atabayev'in "Okuv İşleri ve Türkmen Mektepleri" adlı makalesinde şu cümleleri okuyoruz.

«Millete (her şeyden), yemek, içmekten daha gerekli olan okul ve ilimdir. İlimsiz işler düzgün gitmez, önünü göremez. Her (değişik) hüner ve ilim ise tahsilli - bilgili padişahlardan çıkar, onların devletleri, bütün padişahlardan kuvvetlidir. Allahu

Teala Kuran-ı Şerifin ilk suresinde söylemiştir ki "Ya Muhammed Oku, Her şeyi Bil!" Bu sözlerle ilim okumak bize vacip olmaktadır. Ama hangi kolay metod ile çocuklara okuma-yazma öğretmek mümkün olur? Mesele bundadır...» (Atabayev, 1915c)

Muhammedkulu Atabayev yazısının devamında "usul-i kadim mektepleri"ni (eski tip okulları) de şöyle tenkit ediyor: "Bizim Türkmen mekteplerinde okul düzeni Adem Ata'dan beri gelişi gibidir. Hiçbir değişiklik yoktur.

Muhammetgılıç Biçare, bu konuyu şiirle şöyle açıklıyor:

*Ey yaranlar, uşbu Türkmen mektebin kılsan tamam
Her niçe çeksen azap, ahırda bolcak sen geday.
İn ulı mertebesı - mescitlerde bolmak imam
Her niçe çeksen azap, ahırda bolcak sen geday.*

İsmail Gaspıralı'nın fikirlerinin tesiriyle Türkmenistan'da açılmaya başlanan "usûl-i cedit" (yeni usûl) mektepleri için alfabe kitabı (derslik) Alışbeg Aliyev tarafından yazılmış olup, "Yeni Usul Türkmen Mektebi, Türkmen Dili adı ile ilk neşril 1913 yılında Bakü'de, ikinci neşri ise 1914 yılında Aşgabat'ta yayınlanmıştır. Okuma- yazma öğretmenin bu kitapta kullanılan yeni metodlarını ise Muhammetgulu Atabayev "Taze Okuv Düzgünü" adlı makalesinde açıklamıştır.

1920'li yıllarda Türkmen dilinin ses özelliklerine uygun olarak Arap alfabesini reformlaştırmak konusunda Muhammet Geldiyev ve Allahkulu Karahanov büyük işler başardılar, önemli çalışmalar ortaya koydular.

1926 yılında Bakü'de toplanan "Türkoloji Kurultayı"na katılanlar arasında Türkmenlerden Muhammed Geldiyev, Gümüşali Börüyev, Abdülhakim Kulmuhammedov da vardı. 1928 - 29 yıllarında Türkmen yazısını Arap alfabesinden Latin alfabesi esasında düzenlenen yeni alfabeğe geçirmek konusunda Muhammet Geldiyev ve Gümüşali Börüyev çok büyük hizmetlerde bulundular. Yeni usulde öğrencilere okuma -yazma öğretmek çalışmalarında, Ceditçiler, okullarda öğretmen olarak da görev yaparak canla başla gayret gösterdiler. Meselâ, *Şuralar Türkmenistanı* (16 Ocak 1935 tarihli) gazetesi, Abdullah Gelenov hakkında şöyle yazmıştı: «1917 yılında Kerki'de kurulan Ceditler teşkilatının üyesi

olmuş, onlarla birlikte elele verip işlemiştir». Abdulah Gelenov 1930'lu yılların başında Türkmenistan İlimi-Araştırma Enstitüsü'nün müdürü olarak ilmi çalışmalara başkanlık etti (Söyegov, 1990).

Usül-i cedit (yeni usul) mekteplerinde erkek ve kız öğrencilerin birlikte eğitim görmeleri meselesi, Muhammetkulu Atabayev'in eserlerinde geniş olarak yer almaktadır. O, "Yeni Açılan Türkmen Okulu" adlı makalesinde şöyle yazıyor: «*Çeleken'de Yomutlar arasında 60'dan fazla kadın ve kızın yeni eğitim biçimi ile okuyarak, yazı yazmayı öğrendiklerini bana söylediler. Bütün tasalarımı unuttum. Yüreğim -parça parça açıldı. Denizin ortasına (Hazar'ın) gitmek için acele etmeye başladım. Gelip gördüğümde gerçekten de söylenildiği gibi olduğuna şahit oldum. Yeni okul sisteminde Çekken obasında mektep açmışlar. Bu yeni açılan okulda 7 yaşındaki kızlar yazı yazıp, Kuran-ı Şerifi, Rövnak-il İslam'ı, Sopi Allayar (Sofi Allahyar)'ı beş altı ayın içinde okumaya başlıyorlar. Bunun yanı sıra bu öğrenciler , çocuk yetiştirmek eğitimleri de görmüşler. Allah'a şükür, sonu hayırlı olsun.. Ey Allah'ım! Bizim Ahal, Marı (Merv) ve Tecen Türkmenlerimiz de bu yeni usuldeki okulla sahip olsunlar. Amin, Ya Rabbelalemin!..» (Atabayev, 1915d)*

Millete eğitim ve bilim vermenin gerekliliği konusunda yazı yazmamış bir tek Türkmen Ceditçi yazarı yoktur. Abdulhakim Kulmuhammedov'un 1926 yılında yayınlanan *Umit Yalkımları* adlı kitabındaki "Medeniyet Mimden Aslıdır" şiirinden örnek olarak iki dörtlük gösterelim:

*Her millet ayılsa gaflat ukudan, Oval
başlap an-bilime zor eder. Bilimsizlik derdi
bir yaman dertdir, Çafığa derdi dek gözü
kör eder.*

*Bilimsiz milletler her ne bulursa Ökde
gelip, yeryüzünü alırsa Mal-u dünya barça
zadı bolursa Ahır bir gün öz-özünü hor
eder.*

Abdulhakim Kulmuhammedov'un bu kitaptaki "Aglan Yar" adlı şiirinde ise şu dizeler bulunmaktadır:

*Oval gılıç tutan batır Türkmensin
Batırlığın dünya malim edensin.
İndi gılıç ornuna galamın algin
Bu gün isleg - muradına yetensin.*

*Medeniyet için yarağm dakın
Çalışm, vaktını ötürme sakın!*

Muhammet Geldiyev, Türkmen şairlerinin bu konudaki eserlerinin çoğunu bir kitapta toplayarak, "Türkmen Yaş Goşguçuları/Dil-Edebiyat, Maarif-Medeniyet Hakkında" adı ile 1931 yılında halk çoğunluğuna ulaştırmıştır.

MolladurduNazımı'nin 1910 yıllarında yazdığı,

*Dünyanın in akşı işi etmedir İl'e hizmeti
Yaşasınlar ilmi bilen abat edenler milleti...*

şeklindeki mısraları, her şeyden önce cedit yazarlarının fikirlerini yansıtmaktadır:

Cedit yazarları milleti kalkındırmak ve büyük işlere ruhlandırmak amacıyla Türkmen halkının tarihini, öncelikle onun geçmiş edebiyatını araştırıp incelemekte ve yayın yoluyla halka ulaştırmakta kendilerinden sonraki nesillere örnek oldular ve önemli hizmetlerde bulundular. *Zakaspiyskaya Tuzemnaya, Dan Yıldızı* ve *Türkmenistan* gazetelerinde, 1921 yılında Taşkent'te çıkmaya başlayan "Türkmen Mi" dergisinde eski edebiyattan metinler, ilmi - edebi makaleler yayımladılar. Bu sahada "Türkmen İli" dergisinin sayfalarında Allahkulu Karahanov özellikle büyük çabalar gösterdi. Abdulhakim Kulmuhammedov'un hazırladığı Ali Şir Nevai'nin *Muhakemat'ül Lügateyn* adlı eseri 1925 yılında Aşgabat'ta başlı başına bir kitap olarak yayınlandı. Aynı yıl Muhammet Geldiyev, "Makal ve Matallar Yığındısı (Babalar Sözi)" adı ile Türkmen atasözlerini ve bilmecelerini okuyuculara armağan etti. 1926 yılında Berdi Kerbabayev Mahtum-kulu'nun, Abdulhakim Kulmuhammedov ise Seydi'nin ve Zelili'nin şiirlerini birer kitap halinde yayımladılar. 1927 yılında Abdulhakim Kulmuhammedov "Sayatlı Hemre Destanı"nı; 1928'de Kümüşali Böriyev, Devletmehmet Balkızıl'ın şiirlerini neşrettiler. 1920'li yıllarda "Türkmenistan" gazetesinde Abdulhakim Kulmuhammedov'un, Türkmen halkının Orhun yadigarlıklarından başlayan edebi mirasına ait çok

sayıda makalesi yayınlandı.

Cedit yazarları Türkmen Dili'nin ilerlemesi ve gelişmesi için mücadele ettiler, bu konuda şiirler ve makaleler yazdılar. Orazmehmet Vefayev'in *Tokmak* dergisinde yayınlanan "Şive Bilen Oynayanlara" (1925-no:1) ve "Dil-Şive Doğrusunda" (1926-no:1) adlı şiirleri büyük tartışmalara neden oldu. 1920'li yıllarda Muhammet Geldiyev, Aliyev, Kümüşali Börüyev ilk Türkmençe gramer ve sözlükleri hazırlayarak yayınlanıp halk çoğunluğuna sundular.

Komünist rejim, Türkmen milli medeniyeti ve edebiyatını araştırmak ve yaygınlaştırmak yönünde Ceditçilerin çabalarını hiç de iyi karşılamadı. Sovyet ideologlarının bir kısmı «geçmişte Türkmen halkının milli medeniyeti, edebiyatı ve yazı dili olmamıştır» şeklindeki görüşü savunurken, bir başka kısmı ise "eski edebiyatı öğrenmenin, klasik yazarların eserlerini yayınlayıp halka ulaştırmanın faydası yoktur, hatta zararlıdır" şeklinde görüşler öne sürdüler. Bundan dolayı Ceditçi yazarların-aydınların Türkmen halkının edebi mirasını araştırmak konusunda yaptığı çalışmalara, Sovyetler Birliği Devletine karşı düşmanca hareket şeklinde değer biçildi.. Türkmenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri Ş. N. İbrahimov, 1928 yılının mart ayında yapılan parti toplantısında, Mahtumkulu'nun 1926 yılında basılan şiir kitabını "BÜYÜK HATA" olarak gösterdi (İbraimov, 1928)

Türkmen Cedit yazarları Klasik Edebiyat'ın geleneklerine baş vurarak eserlerinin çoğunu şiir biçiminde yazdılar. Onlar Türkmen Edebiyatına önceleri kullanılmamış yeni şiir biçimlerini de dahil ettiler. Yine Abdulhakim Kulmuhammedov'dan örnek alacağız. Çünkü O, 1920'li yıllarda Türkmen yazarlarının-resmi olmasa da- öncüsü idi. O'nun eserleri hem muhteva hem de şekil açısından diğerlerine örnek olmuştur:

*Zalımlar azat yörmesinler,
Sülük kimin ganını sormasınlar.
Kim gerek?
Kim hayır getirir?
Bil!
Düşün!
.....
Berk yapış,
Suvsan goyun yalı çoz!*

*Barlı bol!
Bay bol!
Bilim Övren!
Oka!
Düşün!
Bu sana gerek...
Sen, name sen ve kim sen?
Neçün dogdun, doguldun, neçün yaraduldun?
Ömür boyunca yesir, gul bolmanamı?
Yok!
Tur!
Tiz bol!
.....
Batırsen... Gayratlı
sen... Bilini bağla!
Yola düş!...*

Abdulhakim Gulmuhammedov, 1910 yıllarında yazdığı "Türkmenin Yurdu" şiirinde, Türkmen devleti hakkında ülkülerini dile getirmiştir:

*Türkmenlerin oturduğu öz ili
Hazar'a ulaşır Batı'da ol.
Gayrası Garagum, ilersi Acam
Üç yanı çürüli bir gala yalı.
Gündoğarken akyar Amı'nın sıvı
Türkmen bilen aşna, gorkadır yovı
Yomut, Göklen, Teke, Sarık, Ersarı
El-ele berinler garındaş yalı.
Obalar cem bolup, gelsin yan yana
Topraklar ekilip, geçsin dayhana
Gökdepe şirleri direlsin yene
Yovunu saldırsın misli döryalı.*

*Amı'dan Batı'ya açılıp arık
Topragımız suvlansa görülmez horluk
Bay -fakir birleşse çekilmez zorluk
Ot salsın cahana Oguz'ın döli
(Söyegov, 1996^b)*

1924 yılında Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Ama o bağımsız cumhuriyet değildi, Sovyetler Birliği'nin içinde idi. Ceditçi aydınlar bağımsız devlet istiyorlardı, İsteklerini, ülkülerini gizli olarak birtakım sembollerle yazmaya mecbur oldular. Abdulhakim Gulmukammedov'un *Umut Yalkımları* adlı kitabındaki şiirlerden örnekler:

"Gül Yüzlü Yâr" şiirinden:

*Gara bulut galkdı, diňya yağıldı
Heniz bagtım garankıda sermenyar. Darlar
yadır, guşluk galdı, yene-de Uklap yadır, tende
ruhum dermenyar.*

"Maralım" şiirinden:

*Gara gupakların yüzünde çaşgın
Solgun gara gözler neçün süzülyar?
Solma, saralma, açık gözelim
Boynun bursan, canım tenden üzülyar
Gör, gök gırasından güneş görünyar
Yakşı yazgıt sana karşı süriünyar.*

"Gelceğim" şiirinden:

*Umit deryasında gulaçlap yüzüip
Çümyarın, akyarın sana gelceğim.
Gutulup tolkundan, gıra çıkmana
Gözlerim dikyarin, sana gelceğim.
Elim tut-da bu tolkundan, gel gitar
Gözel gelecek bilen bagna göter...*

"Sil eder" şiirinden:

*Ön bakan yazgıdım gaytadan bakar
Duygı deryasında şar-şarlap akar
Öndaki böredin barını yıkar
Begençli gözyaşım güyçli sil eder.*

"Bag Görüner" şiirinden:

*Hazar denzi Amuderya
Ortara bir umut beryar.
Uçmaka ogşayıp duryar
Önde umutlı bag görüner.*

Şair yukarıdaki mısralarda yer alan "bulut", "gök", "güneş", "gözel", "gözyaş", "umut" ve daha başka sözlere mecaz veya sembolik anlam vermiştir. Bu şekildeki sembolleştirme geleneği Eski Türk Edebiyatı'nda meselâ tasavuf konulu, şiirlerde çok kullanılmıştır.

Ceditçi aydınların hemen hemen hepsi Allah'a inanan, müslüman insanlardı. Muhammetkulu Atabeyev'in eserlerinde "Allahü Teala"ya hitap eden özgü ve dua dolu sözler pek çoktur.

Molladurdu Nazımı'nın eserleri de böyledir. Ceditçiler, Bolşeviklerin halkı dinden ayırmak şeklindeki görüşlerine kesinlikle karşıydılar. Bu konuda Orazmehmet Vefayev'in yazdıklarını, Ceditçi aydınların pek çoğunun görüş olarak kabul etmek mümkündür. «Her cemiyette, Din'e saygın bir yer vermek gerekir. Gençler dini ve milli ruh ile eğitilmelidir. Yeryüzünde herhangi bir dine mensup olmayan bir halk yoktur. Din, insanoğlunun en iyi yönlerinin korunmasına ve gelişmesine yardımcı olur. Dini yok etmek, insanoğlunun en iyi yönlerini yok etmek demektir.» (Söyegov, 1997)

Türkmen Cedit Edebiyatı'nda Bolşevik (Komünist)lere veya Sovyet sistemine dosdoğru karşı çıkan eserler de vardır. Bu eserler yazıldıkları devirde halk arasında geniş olarak yayılmış ise de, hiçbir yerde yayınlanmamışlardır. Bu eserlerden Kör Molla'nın "Menşevik" (daha sonra değiştirilip "Bolşevik" adı verilen şiirin orijinali), Orazmehmet Vepayev'in "Bolsun Allah Yarınız", Mollamurt'un "Sövdagar" ve Aziz Han'a ithaf edilen şiirlerini gösterebiliriz (Şamuradov 2,1971; Esenov 1, 1975).

Orazmehmet Vepayev bir siyasi makalesinde Sovyet sistemi hakkında şunları yazmış:

«Sovyetler Devleti'nin hazırki gurluş yagdaymda Türkmenistan ösüp bilmez (gelişemez), sebebi siyasi hem de iktisadi meselelerin hemmesi merkeze garaşlı bolup duryar. Merkez bolsa Türkmen halkının gövün islegini (gönlindeki istekleri) berk gısp çaklendiryer (sınırlıyor). Halk köpçülüği hazır ki dovam edyan devlet gurluşını hem de alıp baryan (yürüten) siyasetini halanok (beğenmiyor)... Sovyet hakimiyetinin Türkmenistan'da dovam edyan forması (şekli) uzak vağtlap (uzun süre) dovam edip bilmez (devam edemez), ol Türkmen milletçilerinin aktiv çıkış etmelerinin tasiri esasında dargap gider (dağılır).» (Esenov 2, 1995).

Ancak Türkmen Cedit yazarlarının beklediği devrim, kısa sürede gerçekleşmedi. Türkmenistan'da Sovyet rejimi 1991 yılı 27 Ekim'inden sonra, "Bağımsızlık" ile birlikte çöktü...

Ceditçilik devrinde realistik nesir 1910 yıllarında Muhammetkulu Atabeyev'in eserlerinde siyasi makaleler şeklinde ortaya çıkıp, 1920'li yıllarda Abdulhakim Kulmuhammedov'un, Berdi Kerbabayev'in, Yakup Nasırlı'nın (1899 - 1958), Agahan Durduyev'in (1904 - 1944) çalışmalarıyla denemeler, makaleler, hikayeler, küçük romanlar

şeklinde gelişmeye başladı.

Abdülhakim Kulmuhammedov'un *Türkmenistan* gazetesinin 1925 yılındaki son sayılarında yer alan *Densinmedik Gul Galar* adlı "ilmî-hayalî" romanında, Türkmenistan'ın gelecekte özel ekonomiye yer veren bir memleket olacağı tasvir edildi. Bu eserin tesiri ile Yakup Nasırlı *25 Sene Sonra* adlı romanını yazdı ve aynı gazetede yayınladı.

Türkmen Edebiyatı'nda, sahnede oynanmak üzere yazılan drama eserleri ceditçilik devrinde yazılmaya başlandı. 1920'li yıllarda yazılan ve sahneye konulan Ata Govşudov'un "Oraz Serdar" (1922), Basır Abdullin'in *Soltan Sançar*, Hodaygulu Hanov'un *General Kolmakov* (1920) adlı drama eserleri yakın ve uzak tarihi olaylardan söz açıyordu. Halli Şahberdiyev'in *Seydi* (1925), *Aslı-Kerem* (1928), Basır Abdullin'in *Yusuf-Ahmed* (1927) dramaları ise halkın edebi geçmişini işliyordu. Şemşüttin Kerimi'nin *Aycemal* (1925), Berdi Kerbabayev'in *Tiryekkeş ve Tebip* (1927), Ayıtcan Haldurduyev'in *Galmsız* (1928) dramaları da halk kesimlerini kötü geleneklere ve alışkanlıklara karşı mücadeleye çağırıyordu. Bu dramaların hepsi de konusu, muhtevası ve ele aldığı fikirler açısından tıpkı o devirdeki şiir ve nesirler gibi "Ceditçilik ruhu" taşıyordu.

Makalemizin başında belirttiğimiz gibi, Türkmen Edebiyatı'nın Ceditçilik devrinde, özellikle 1920'li yılların ikinci yarısında, Sovyet ideolojisinin ileri sürdüğü görüşlere uygun edebî eserler de ortaya çıkmıştır. Çünkü 3 devletin yani Rusya İmparatorluğunun, Hive Hanlığının ve Buhara Emirliğinin bünyelerinde dağınık halde yaşayıp gelen Türkmenleri birleştiren Türkmenistan Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulması, cedit yazarlarına büyük etki etmişti. Bu hadise, millet hayatında ve milletin ikbalinde "şanlı bir vaka"olarak yerini alıyordu. 1920'li yıllarda Sovyet ideolojisi ile ilişkili eserleri Abdülhakim Kulmuhammedov da, Berdi Kerbabayev de, Karaca Burunova da, diğerleri de kaleme aldılar. Sovyet sistemini anlatan slogan şiirler, Molla Murt'un eserlerinde daha çoktur (Recebov, 1980). Ama bu tür eserler, Türkmen edebiyatının Ceditçilik Döneminin özelliklerini aksettiren asıl eserler değildiler, olamadılar.

1930'lu yılların başları Türkmen Edebiyatı'nda Ceditçilik devrinin son yılları oldu.

Bütün Sovyetler Birliği Komünist (bolşevikler) Partisi'nin emriyle Türkmenistan Komünist Partisi Merkez Komitesi, Türkmen Edebiyatı'nı kontrol etmek üzere G.Velselkov ve Oraz Taçnazarov'un başkanlığında özel bir ekip teşkil etti. Kontrol (soruşturma) ekibinin yaptığı araştırma neticeleri çerçevesinde "Düşmanın Yüzü", "(Dönemeçte) ve "Yaşların Yolu" (gençlerin yolu) adlarında 3 makale yazan Oraz Taçnazarov, bunları 1931-1932 yıllarında Rusça *Türkmenevedinye* ve Türkmençe *Medeni İnkılap* dergilerinde yayınladı. O. Taçnazarov'un "Düşmanın Yüzü" adlı makalesi yenilikçi Türkmen yazarları Abdülhakim Kulmuhammedov ve Orazmehmet Vefayev'in eserleri hakkında idi. Makalenin adından da belli olduğu üzere, bu cedit aydınları Türkmen halkının "en kötü düşmanı" olarak ilan edildi (Taçmuradov, 1931). İran'a kaçmak istedi bahanesiyle A. Kulmuhammedov, 1931 yılında rejim tarafından kurşunlanarak öldürüldü. 1930 yılında İran'a giden O. Vefayev, hile ile geri getirilerek 1932 yılında hapisaneye atıldı, 1937'de kurşunlandı. Diğer ceditçi aydınlar da yakalandı. Kümüşali Börüyev 1932'de yakalanıp, 10 sene hapis yatırıldıktan sonra 1942'de kurşunlandı. Allahkulu Karahanov ve Abdullah Gelenov kültür ve edebiyat çalışmalarından uzaklaştırıldı. Allahkulu Karahanov 1937'de yakalanıp, 1938'de öldürüldü. Molla Murt 1930'da kendi eceli ile öldü. 1931'de ölen Muhammet Geldiyev, uzun yıllar "halk düşmanı" olarak tanıtıldı.

O. Taçnazarov'un "Övrümde" adlı ikinci makalesi Berdi Kerbabayev ile Karaca Burunov'un eserlerine ayrılmıştı. O, bu aydınlarla, halk düşmanlarının etkisinde kalan, onlarla işbirliği yapan kişiler şeklinde suç yükledi, kısa süre içinde düzelmelerse sonlarının aynı olacağını bildirdi (Taçmuradov, 1932). Bu aydınlar da 1931'de hapisaneye atıldılar, ancak çok geçmeden çıktılar. Son yıllarda Kerbabayev ünlü bir Sovyet yazarı olarak kendini gösterdi. Diri kalan diğer aydınlar da Sovyet sistemine hizmet etmeye veya yazarlık işini bırakmaya mecbur kaldılar.

O. Taçnazarov'un üçüncü makalesi de Sovyet devrinde yetişen ve rejime hizmet eden genç yazarlar ile ilgili idi.

1934 yılında düzenlenen Türkmenistan Sovyet Yazarlarının Birinci Kurultayı, Türkmen Edebiyatı'nda Sovyet egemenliğinin asıl unsur

olduğunu kabul etti.

Orta Asya Türk halklarının edebiyatlarında "Ceditçilik" ile ilgili araştırmaların tarihi çok yakındır.

Türkmen Edebiyatında ceditçilik dönemi meselesi ise ilk olarak ortaya çıkarılıyor. Türkmen ceditçilerinin Mustafa Çokayev, Zeki Veli Togan gibi, diğer Türk halklarının tanınmış temsilcileri ile yakın ilişkilerinin olduğu konusunda çeşitli malumatlar bulunmaktadır. Abdulkhakim

Kulmuhammedov, Türkiye'de ve Orta Asya'da Enver Paşa ile işbirliği içinde olmuş, sürekli görüşmüştür (Noviy Voştok, 1923)

Ceditçilik hareketi, sadece edebiyat ilminde değil, Türkmenistan tarihinde ve felsefe ilminde de çok az işlenen bir dönemdir. Bundan dolayı makalemizde öne sürdüğümüz bazı görüşler ve tespitler, münakaşa götürebilir. Gelecekte bu önemli meselede çeşitli araştırmaların yapılacağına, yani bilgilerin bulunacağına inanıyoruz. n

KAYNAKLAR

- Akyol, Taha, (1990), *Azerbeycan, Sovyetler ve Ötesi*, Burak Yayınevi, İstanbul.
- Anonim, (1923), Noviy Vostok, No: 4, sah: 92 - 93
- Atabayev Muhammetkulu, (1915a), *Zakaspiyskaya Tuzemnaya*, 6 Şubat.
- Atabayev Muhammetkulu, (1915b) "İnsan Ticareti Türkmenler Arasında", 24 Şubat. "Türkmen Ayalların Zehini", 17 Mart; "Çok Evlilerin Bahtı Var mı", *Zakaspiyskaya Tuzemnaya* 24 Mart.
- Atabayev Muhammetkulu, (1915c), *Zakaspiyskaya Tuzemnaya*, 9 Ocak.
- Atabayev Muhammetkulu, (1915d), "Yeni Açılan Türkmen Okulu", *Zakaspiyskaya Tuzemnaya*, 23 Ocak
- Atabayev, Muhammetkulu, (1914), "Okur İşleri ve Türkmen Mektepleri", *Zakaspiyskaya Tuzemnaya*, 14 Aralık
- Devlet, Nadir, (1998); *İsmail Bey Caspralı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Esenov, Rasim (1995a), *Sırlı Toslamaların Vidaları*, Türkmenistan Yayınevi, Aşgabat.
- Geldiyev, Muhammet, (1926), *Türkmenistan Gazetesi*, 5 Ocak
- İbrahimov, Ş.N., (1928), *Türkmenskaya İskra*, 6 Mart.
- Kardidere, Ahmet, (1997), "Kazan Tatarları Arasında Tecdit ve Cedit Hareketi (1809 - 1917)", *Türkiye Günlüğü*, No: 46, Yaz.
- Recebov, Rahman, (1980), *Yigirminci Yılların Türkmen Sovyet Edebiyatı*, İlim Yayınevi, Aşgabat.
- Söyegov, Muratgeldi (1997), "Şair ve Nesirci", *Mugallımlar Gazeti*, 26 Kasım.
- Söyegov, Muratgeldi, (1990), "Gaçıp Gutulan Adam", *Siyasi Sohbetler*, No:13 - 14.
- Söyegov, Muratgeldi, (1994), "Nedolgaya, no Yarkaya Jizn", *Mir Yazıkov*, No: 6.
- Söyegov, Muratgeldi, (1995), "Görnüklü Şahsiyet Gasprinski'run Doğumunun 145. Yıl Dönümü", *Türkmenistan İlim Akademisi Haberleri*, No: 6.
- Söyegov, Muratgeldi, (1996a), *Taley Tupanı. A. Kulmuhammedov'un Ömrü ve Dörediciliği Hakda*, Ruh Nesriyar, Aşgabat,
- Şamuradov, Beşim, (1971a), *Yigirminci Yılların Türkmen Edebiyatı*, Türkmenistan Yayınevi, Aşgabat.
- Şamuradov, Beşim, (1971b) A.g.e. sah: 14
- Taçmuradov, Oraz, (1931) "Na Perelome", *Türkmen o vedeniye*, No: 10 - 12 sah: 48 - 57.
- Taçmuradov, Oraz, (1932), "Övrümde", *Medeni İnkılap*, No:2-3.

SOME FINDINGS AND INFORMATION ABOUT THE PERIOD OF INNOVATION IN THE TURKOMEN LITERATURE

Research: **Prof. Muratgeldi SÖYEGOV, PhD**
Lecturer in the International Turkoman-Turk University

Translation: **Yusuf AKGÜL** *Research Assistant in the
Turkoman State University*

ABSTRACT

The Turkoman Turks, who have lived in tribes or clans for ages in Turkmenistan, have developed a form of literature called "novelistic literature" in parallel with the trends of renovation in the world. In this period of literature, which started by the end of 19th century and continued till thirties of 20th century, the writers were influenced by the studies and works of Crimean Ismail Gaspirali whom they regarded as a forerunner of the formalist trend.

The period of novelism appeared for the first time in order to modernise the education of Turkomans and apply the inventions of science in Europe to the living standards of Turkomans

The proponents of novelism touched on the such as narcotic-addiction, the emancipation of women in the society, current such as first world war and favoured education and national welfare social situations of Turkmenistan.

The sophisticated writers dictated the Turkoman-Latin alphabet, lectured about their practices, did researches on the history of Turkoman people, paving the way for the first time for the scientific approach to history and being models for the new generations.

They brought a lot of renovations to the Turkoman literature and scored great success despite the fact that the political regime did not approve them. At the turn of 1930s, most of the Turkoman intellectuals were imprisoned one by one and sentenced to death. A. Kulmuhammedov, A. Vepayev, M. Geldiyev, K. Ali Börüyev, A. Karahanov, G. Sehedov were among some of the matters novelist intellectuals who were sentenced to death.

In the first assembly of the Turkmenistan-developments Soviet writers held in 1934., the Soviet the improvement of independence in the Turkoman literature was to change the accepted to be the fundamental factor.

Key Words:

Period of modernization, Nationalization in Literature, Critical Realism, Toward
Folkand History, Seeking of independent State

Новые сведения и некоторые утверждения о периоде “Джедитчилик” в Туркменской литературе

Проф. Др. Муратгельды Соегов
Преподаватель, Международного Турецкого Туркменского Университета

Перевод: Юсуф Акгюль
Исследователь, Туркменский Государственный Университет